

**Іван Олексійович Сікорський**

Іван Олексійович Сікорський (26.05.1842, с. Антонове Сквирського повіту Київської губ. – 14.02.1919, м. Київ) є одним з основоположників дитячої психології і спеціальної педагогіки в Російській імперії, а також видатним ученим у галузі психіатрії, новатором-організатором медико-психологічної допомоги дітям з особливими потребами, засновником на українських теренах (м. Київ) численних наукових товариств – Психіатричного товариства, Південно-Західного товариства тверезості, Товариства протегування особам, що перебувають у тюрмах, і безпритульним дітям, Товариства Нестора-літописця, Фребелівського педагогічного товариства, Фізико-медичного товариства, діяльність яких спрямовувалася на поширення серед широких кіл населення наукових ідей про здоровий спосіб життя, про доцільні підходи до виховання і розвитку дітей. І. Сікорський також був засновником і видавцем одного з перших в імперії фахових періодичних видань «Питання нервово-психічної медицини і психології» в Києві (1896-1905).

В історії педагогіки І. Сікорський залишився як одним із перших вітчизняних учених, який обґрунтував психологічні засади дошкільної педагогіки. Ще у 80-х роках XIX ст. учений доводив, що першочерговим завданням психологів і педагогів має стати всебічне вивчення особливостей розвитку дітей дошкільного віку, популяризував ідеї щодо важливості створення мережі дитячих садочків та підготовки жінок-виховательок; поширював міркування про доцільність виховного впливу батьків на розвиток дитини від перших днів її життя на протигагу тогочасним традиційним уявленням. Не менш значущим став його новаторський внесок у розвиток ідей про виховання дітей з аномаліями психофізичного розвитку. Він послідовного обстоював необхідність розробляти психолого-педагогічні методи, спрямовані на посильний розвиток дітей з розумовими і психічними відхиленнями, оскільки, вважав: розумово відсталі діти, «яких не навчили і не розвинули у школі, у майбутньому збільшать загальний відсоток злочинності»<sup>1</sup>.

У 1890-1900-і роки І. Сікорський багато зусиль доклав до розвитку у Києві прогресивних науково-громадських починань,

---

<sup>1</sup> О разрешении Киевскому обществу трудовой помощи для интеллигентных женщин открыть в г. Киеве частный Фребелевский педагогический институт. Центр. держ. Историчний архів України у м. Києві (ЦДАВО), ф.707, оп. 279, од. зб. 35, арк.183.

пов'язаних з поширенням ідей про негативні наслідки алкоголізму, з боротьбою з суїцидами серед молоді, з розширенням можливостей здобуття освіти жінками і організацією суспільного дошкільного виховання. На реалізацію цих починань окрім наукових товариств було спрямовано організацію Київського Фребелівського педагогічного інституту (1907 р.), одним з організаторів і першим директором якого став І.Сікорський. Він також читав курс лекцій з психології і гігієни майбутнім вихователькам.

І. Сікорський народився у багатодітній родині сільського священика. Навчався у духовному Києво-Софійському училищі, згодом – у Київській духовній семінарії. Екстерном склавши іспити за курс гімназійної освіти, здобув вищу освіту на медичному факультеті Київського університету Св. Володимира (1869). 1872 р. став доктором медицини у галузі патології душевних і нервових хвороб. Прагнучи поглиблено займатися дослідженнями у галузі психіатрії, переїхав до столиці імперії С.-Петербургу, де діяла перша з трьох у Росії (дві інші – у Москві і Казані) психіатричних клінік. Протягом 1873-1880 рр. працював лікарем при клініці душевних хвороб Імператорської військово-медичної академії й у виховному будинку для сиріт, вивчаючи патологію дитинства і важковиховуваних дітей, причини порушень у психіці дітей, шукав шляхи їх подолання.

1879 р. І. Сікорський провів одне з перших у Європі масштабне психолого-педагогічне дослідження втомлюваності учнів гімназії, її впливу на їхню розумову діяльність. Запропоновану вченим методику вивчення феномена втоми згодом використали австрійські, німецькі, французькі дослідники<sup>1</sup>. Результати проведеного експерименту І.Сікорський доповів на засіданні петербурзької шкільно-санітарної комісії (1878), а потім виклав у статті «Про явища стомлювання під час розумової праці у дітей шкільного віку» (1879). На основі сформульованої гіпотези («розумова втома виявляється деякими змінами у психомоторній діяльності дитини»<sup>2</sup>), вчений організував і здійснив широкомасштабний психолого-педагогічний експеримент, у якому взяли участь гімназисти з 1-го по 6-й клас, загалом близько 120 осіб.

---

<sup>1</sup> Менжулин В.І. (2018). Рецепція наукових досліджень Івана Сікорського на Заході. <https://philarchive.org/archive/MENTRO-17> (вилучено 15.09.2020)

<sup>2</sup> Сикорский И.А. О явлениях утомления при умственной работе у детей школьного возраста. Здоровье. СПб :Типография Н.А.Лебедева, 1879. Т.У.-Год шестой. С.26.

Мета експерименту полягала у встановленні факту появи змін у розумовій діяльності учнів протягом шкільних уроків через дослідження часткової сфери їхніх психічних проявів. Підґрунтям дослідження вчений обрав письмове мовлення у вигляді диктанту. І.Сікорський проаналізував понад 1500 учнівських робіт. Доцільність такого підходу до з'ясування висунутої гіпотези він обґрунтовував так: психомоторні рухи тісно пов'язані з процесами, які відбуваються у свідомості, так само, як міміка і жести споріднені з почуттями<sup>1</sup>. Крім того, писав дослідник, по-перше, залишається матеріальна пам'ятка (аргумент – *прим Н.Д.*) виконаної роботи, по-друге, письмове вираження *слова* дає змогу здійснити його аналіз<sup>2</sup>.

Ще однією умовою проведення експерименту став добір ученим виду мовленнєвої роботи, запропонованої учням. Це був диктант рідною мовою як найменш стомлюючий вид навчальної діяльності, як вправа, що вимагає, на думку дослідника, «найменшого напруження розумових здібностей». Водночас саме письмове мовлення І.Сікорський тлумачив як складний психофізичний акт, що складається з 3-х окремих актів, які виникають один за одним: слухання того, що диктують (виникнення слухових і зорових образів); відтворення почутого подумки (мислення подумки); перетворення «мисленого подумки» у графічне зображення, власне в акт писання<sup>3</sup>. У кожному з цих актів, пояснював учений, особа може припуститися помилки: у першому акті вона набуває значення недочутого або недобаченого, у другому – виявиться як порушення звукового складу написаного слова, у третьому – слугуватиме приводом помилкового написання букви. Не беручи до уваги помилки першого акту, як несуттєві, вчений надавав значення хибам другого і третього актів, які відповідно назвав фонетичними і графічними. Саме вони, на його думку, становлять основну кількість неточностей на письмі.

Наступним кроком у проведенні експерименту було прийняття вченим рішення про проведення двох диктантів, один з яких відбувався до уроків, а другий – о 3-й годині дня. Щодо оцінкової кваліфікації помилок, які фіксувалися в учнівських роботах, то до уваги учений брав лише ті помилки, які прийнято

---

<sup>1</sup>Там само.

<sup>2</sup>Там само, с.33.

<sup>3</sup>Там само, с.36.

вважати «описками», мимовільними огріхами, які залежать не від незнання або неуважності, а від «інших причин, зовсім невідомих». У статті І.Сікорський наголосив, що граматичні помилки, які відображають ступінь грамотності або засвоєння правил, «неможливо виміряти»<sup>1</sup>. Загалом учений проаналізував 1500 робіт, що становило 18 друкованих аркушів, кожен з яких містив близько 40 000 букв<sup>2</sup>. Результати вимірювань було представлено у таблиці, кожне число якої було середнім арифметичним значенням кількості описок із розрахунку, що за одиницю відліку взяли 100 літер тексту і 100 учнів.

І.Сікорський обґрунтував таку класифікацію припущених учнями помилок: 1. Описки фонетичні («артикуляторні», які під поділив ще на 5 підгруп залежно від виду). 2. Описки графічні, що стосуються хиб у зображенні звуків (наприклад, коли у букві «ш» учень пише чотири вертикальні лінії). 3. Описки психічні, до яких віднесено пропуск слова, заміна одного слова іншим, близьким за змістом, а також словом, яке не є аналогом. 4. Описки, які неможливо чітко визначити<sup>3</sup>. Розподіл помилок за їх характером дав ученому підстави для висновку, що найпоширенішими серед описок є фонетичні (73% від ста описок), серед яких, у свою чергу, найчастіше зустрічаються заміни і пропуски букв (67,5% ), а подвоєння і переміщення букв становлять лише 5,5%. На графічні, психічні і невизначені описки припадало відповідно 11%, 6,5%, 8,5%. Унаслідок порівняння результатів і характеру описок у до урочному та після урочному диктантах, дослідник встановив, що окрім факту збільшення всіх без винятку видів описок, змін, пов'язаних з їх характером, не спостерігалось. Тому загальний висновок ученого був таким: після урочний диктант, порівняно з вранішнім, показав збільшення описок у середньому на 33%. Таке зниження точності письмової роботи «прямо пов'язане зі зменшенням здатності розрізняти малі психофізичні розбіжності, із послабленням гостроти пам'яті і з появою психічного подразнення), що свідчить про явище стомлення нервово-психічного механізму»<sup>4</sup>.

Таким чином, І.Сікорський першим серед вітчизняних науковців провів повноцінний експеримент з педагогічної

---

<sup>1</sup>Там само, с. 34.

<sup>2</sup>Там само, с. 33.

<sup>3</sup>Там само, с. 37-38.

<sup>4</sup>Там само, с. 42.

психології. Зазначену статтю було перекладено французькою мовою для бельгійського видання з питань гігієни «Annales d'hygiene publique eu Belgique» (1879), а також надруковано англійською мовою у часописі «Журнал з виховання» («The Journal of Education», 1880)<sup>1</sup>.

1880 р. І.Сікорський обійняв посаду ординатора психіатричної клініки Святого Миколи Чудотворця. Того ж року за дорученням Головного начальника військово-навчальних закладів генерала М.Ісакова як приват-доцента клініки І.Сікорського було відряджено до Вольської військової прогімназії, створеної 1868 р. як спеціальний навчально-виховний заклад для виховання хлопчиків, які слабо «встигали у навчанні, були хворобливими, мали негативні якості характеру, чим створювали проблеми у звичайних навчальних закладах»<sup>2</sup> для спостереження за виховно-виправною справою<sup>3</sup>.

Слід зауважити, що наприкінці 60-х років XIX ст. в ужиток педагогів імперської Росії увійшов термін «важкі» діти, яким позначали дітей, що виділялися серед однолітків соціально негативними вчинками, агресивністю, жорстоким ставленням до оточуючих, а також зниженою здатністю до навчання. Часто-густо такі маленькі особистості вже з дитинства коїли протиправні дії, що давало підстави тогочасним ученим вважати синонімами поняття «важкі діти» і «малолітні злочинці»<sup>4</sup>. Подібна позиція живилася популярною на той час теорією про провідну роль спадковості у розвитку особистості, а також ідеями італійського психіатра Ч. Ломброзо про вроджену злочинність. У сфері педагогіки це давало підстави стверджувати, що дитина від народження зла, ледача, вередлива. З такими думками погоджувалися далеко не всі педагоги, наприклад, П. Лесгафт наголошував, що визнання подібних теорій було вигідним лише вчителям-невдахам, а «зіпсутість» дитини є результатом поганої системи виховання: «У переважній більшості випадків не

---

<sup>1</sup> Сикорский И.А. О детях трудных в воспитательном отношении. Сб. научно-лит. статей по вопросам общественной психологии, воспитания и нервно-психической гигиены: В 5-ти книгах. Киев: Типогр. С.В.Кульженко, 1899. Кн. 2. С.169-181.

<sup>2</sup> Сикорский И.А. Воспитательно-исправительное учебное заведение. Сб. научно-лит. статей по вопросам общественной психологии, воспитания и нервно-психической гигиены: в 5-ти книгах. К.: Типогр. С.В. Кульженко, 1899. Кн. 2. С.184-185.

<sup>3</sup> Там само, с.182.

<sup>4</sup> Лаврова О.В. Проблеми виховання важковиховуваних дітей у спадщині І.О.Сікорського. Вісник Луганського нац. пед. ун-ту ім. Т.Г.Шевченка: Пед. науки. Ч.ІІ. Луганськ : Алма матер, 2006. С.78.

природжена тупість (моральна або розумова), а педагогічні помилки готують дитині гірке майбутнє» – писав він<sup>1</sup>.

Вивчаючи стан справ у Вольській прогімназії, І.Сікорський використовував широке коло різноманітних відомостей про дітей, не обмежуючись лише безпосереднім спостереженням за ними, під час якого фіксував їхні фізичні і психічні властивості та особливості. Зокрема він у деталях знайомився з обставинами життя учнів у гімназії і у період, що передував їхньому перебуванню у навчальному закладі, для створення психологічних біографій вихованців вивчав їхні щорічні характеристики, що складали вихователі прогімназії. Крім того, дослідник проаналізував атестаційні зошити, що у військово-навчальних закладах, на його думку, велися дуже ретельно і ґрунтовно. У такі зошити записували відомості про успіхи хлопчиків у навчанні, про їхню поведінку і вчинки. Згадану документацію І.Сікорський вважав надзвичайно «цінним матеріалом для розумової і моральної статистики учнів»<sup>2</sup>. Учений намагався також брати до уваги вплив на учнів навчального і виховного аспектів роботи прогімназії.

На основі проведеного вивчення І.Сікорський обґрунтував класифікацію «важких дітей» за 5 типами, виходячи з нервово-психічного стану учнів і детально схарактеризував кожний з виокремлених типів. Крім того, зазначаючи серед сукупності причин моральної і розумової «зіпсутості» учнів чинник хронічної втоми, вчений вмотивував 3 стадії розвитку цього явища. Вочевидь, він продовжував попередні дослідження розумового стомлювання дітей. Ще одним важливим його висновком стала теза про необхідність розширення кола спостережень за дітьми з метою встановлення моменту зародження труднощів у вихованні. Для цього він вирішив розпочати дослідження дітей дошкільного віку, консультуючи у С.-Петербурзькому виховному будинку, де опікувалися дітьми-сиротами від віку немовляти<sup>3</sup>. Узагальнюючи результати обстежень дітей, І.Сікорський писав, що «значна частина відхилень у характері та розумовому стані дітей виникає у віці першого дитинства (тобто у період від народження до 7 років),

---

<sup>1</sup> Лесгафт П.Ф. Семейное воспитание и его значение. *Избр. пед. соч.* М.: Педагогика, 1988. С.12.

<sup>2</sup> Сикорский И.А. О детях трудных в воспитательном отношении ..., С.170.

<sup>3</sup> Врачебно-педагогический Институт для умственно-недоразвитых, отсталых и нервных детей, учрежденный Ольгой и Еленой Сикорскими в Киеве. Отчет о деятельности за 1905-й и 1906 годы. – Киев: Литотипография Т-ва И.Н. Кушнерев и К°, 1906. С.6-7.

а деякі виникають внаслідок хворобливої спадковості»<sup>1</sup>, тому треба починати виховний вплив на малюків як найраніше. Це був інноваційний висновок, оскільки у тогочасній педагогіці визнавали за доцільне «очікувати» до настання перехідного віку дитини, коли вади можуть зникнути самі собою<sup>2</sup>.

Основаючись на своїх спостереженнях за станом фізичного, розумового та морального розвитку хлопчиків-вихованців Вольської прогімназії та сиріт з виховного будинку (загалом – понад 150 дітей, І.Сікорський сформулював низку положень щодо виховання «важких дітей», які оприлюднив у доповіді «Про дітей, важких у виховному сенсі» на IV Міжнародному конгресі з гігієни (м. Женева, 1882 р.). Головна мета виступу полягала в обґрунтуванні розробленої вченим типології важковиховуваності і тези про необхідність розрізняти поняття «природна відсталість» і «педагогічна занедбаність (зіпсутість)», а отже й шукати доцільні методи виховання «важких» дітей. Європейський науковий загал дуже позитивно сприйняв ідеї І.Сікорського, якого назвали піонером у галузі дослідження дітей, «важких у виховному відношенні»<sup>3</sup>.

Доказом європейського визнання здобутків І. Сікорського стало його обрання 1879 р. членом-кореспондентом Бельгійського королівського медичного товариства, а 1882 р. – іноземним членом-кореспондентом Паризького товариства громадської медицини та професійної гігієни<sup>4</sup>.

1885 р. І.Сікорський повертається до Києва, де в університеті Св. Володимира відкрили кафедру систематичного і клінічного вивчення нервових і душевних хвороб, й обіймає посаду екстраординарного професора цієї кафедри.

У продовження розпочатих у 1870-х роках спостережень за послідовністю виникнення і ускладненням психофізичних проявів у дітей дошкільного віку І.Сікорський переклав російською мовою книгу В.Прейєра «Душа дитини» (1891) і доповнив її власними висновками із спостережень за розвитком своєї старшої доньки Лідії, а також дітей з виховного будинку у С.-Петербурзі. У передмові до книги він писав: «...найважливіша частина психології, яка стосується періоду дитячого віку, належить

---

<sup>1</sup> Там само, с.7.

<sup>2</sup> Лаврова О.В. Проблеми виховання важковиховуваних дітей ...

<sup>3</sup> Врачебно-педагогический Институт..., с.7.

<sup>4</sup> Лаврова О. (2007); Менжулін В. (2004).

до найменш розроблених відділів, і всі основні положення, якими керується педагогія, запозичені з психології дорослої людини. За таких умов будь-який крок уперед у вивченні психології дитинства набуває першочергового значення для науки і мистецтва виховання»<sup>1</sup>.

Учений і сам доклався до заповнення «прогалини» у тогочасній науці, де було «відсутнє чітке наукове уявлення про природу дитини і про її розвиток у перші роки життя»<sup>2</sup>. Ще 1884 р. І.Сікорський опублікував ґрунтовну працю «Виховання у віці першого дитинства», де зазначив, що поява у другій половині ХІХ ст. природничо-наукових досліджень таких учених, як Сигізмунд, Дарвін, Куссмауль, Тен, Лобіш, Шульце, Прейер, Фірордт, а також перевидання творів Дж. Локка у сукупності «становлять сучасну психологію дитинства і дають вихідну точку для гігієни і виховання дітей», а метою його книги є спроба «прослідкувати найважливіші фази нервово-психічного розвитку дитини у віці першого дитинства і визначити умови, які сприяють цьому розвитку або можуть сповільнювати його»<sup>3</sup>.

Для досягнення ефективного впливу на дитину і виховання гармонійної особистості І. Сікорський вважав необхідним враховувати специфіку розвитку трьох основних складників її природи – розуму, волі й почуттів. До основних принципів розвитку чуттєвої сфери відносив формування у дошкільників уміння приборкувати негативні почуття (гнів, страх) та розвивати вищі стани почуттів. Учений обґрунтував шляхи розвитку вищих почуттів та способи гальмування нижчих.

Процес інтелектуального зростання дітей учений поділяв на чотири періоди, відповідно до розвитку будови мозку (за П. Флексігом): 1-й) від народження до 4-х місяців; 2-й) від 4-го до 10-го місяця; 3-й) з кінця 1-го до другого року життя; 4-й) від 2-го до 6-го року. Для кожного вікового періоду розвитку інтелекту дошкільнят він встановив і дослідив особливості їхніх розумових здатностей. Оскільки дослідник вважав важливим розвиток вольової сфери дитини, то одним з виховних підходів розглядав виховання дитини без «скімлення», у процесі активної діяльності,

---

<sup>1</sup> Прейер В. Душа ребенка. Наблюдения над духовным развитием человека в первые годы жизни / Перевод с нем., редакция и предисловие профессора И.А.Сикорского. СПб.: Издание А.Е. Рябченко, типография А.С.Суворина, 1891. С.1.

<sup>2</sup> Сикорский И.А. Воспитание в возрасте первого детства. СПб.: Издание А.Е. Рябченко, типография А.С.Суворина, 1884. С.3.

<sup>3</sup> Там само, с.5.



для чого розробив психологічні вправи з розвитку волі у дошкільників<sup>1</sup>.

І.Сікорський прагнув створити цілісне науково обґрунтоване уявлення про розвиток дитини і функціонування її психіки залежно від діяльності нервової системи, показати необхідність узгодженого виховання її розумової, моральної, вольової й естетичної сфер.

Провідним методом виховання особистості І. Сікорський визначав ігрову діяльність, яку називав «експериментуванням чи дитячою лабораторією», тому приділяв велику увагу дитячій іграшці та методиці проведення ігор, хоча й розглядав їх переважно у сенсі вдосконалення розумових здібностей. Розробляв власні іграшки, які перевіряв у процесі виховання власних дітей, і згодом використав у навчальній і виховній роботі Київського Лікарсько-педагогічного інституту, як методичний матеріал для розумових вправ.

Лікарсько-педагогічний інститут (повна назва – Лікарсько-педагогічний інститут для розумово-недорозвинених, відсталих і нервових дітей, заснований О. та О. Сікорськими<sup>2</sup> у Києві, (далі – ЛПІ або Інститут) – це вінець втілення в життя наукових ідей І. Сікорського про виховання особливих дітей. 1904 р. разом з доньками І.Сікорський відкрив перший на українських землях спеціалізований приватний заклад для розумово недорозвинених та нервових дітей, де не лише опікувалися ними, а й навчали їх, досліджували їхні особливості, консультували батьків з проблем виховання таких дітей. Наголосимо, що І.Сікорський був прибічником діяльнісного підходу до навчання і виховання психічно аномальних дітей, і відстоював педагогічну доцільність створення атмосфери «невпинної розумової і моральної напруги вихованців»<sup>3</sup>.

В ЛПІ І.Сікорський виконував обов'язки головного наукового консультанта, а його доньки були виховательками і здійснювали управлінські функції. Готуючись до відкриття закладу, вони вивчали досвід подібного інституту Ж.Бурневіля у Парижі і набули там певних практичних навичок.

---

<sup>1</sup> Сикорский И. А. Душа ребенка: с кратким очерком дальнейшей психической эволюции. СПб. : Тип. М.М. Стасюлевича, 1901.

<sup>2</sup> Це доньки І.Сікорського – Олена та Ольга.

<sup>3</sup> Сикорский И.А. Вопросы нервно-психической гигиены. Сб. научно-лит. статей по вопросам общественной психологии, воспитания и нервно-психической гигиены: В 5-ти книгах. Киев: Типогр. С.В.Кульженко, 1900. Кн. 3. С.2.

Діяльність Інституту базувалася на психолого-педагогічних ідеях І.Сікорського, який виходив з постулату, що медицина розробляє методи боротьби з хворобами людини у процесі вивчення патологічних станів здоров'я. Вчений вважав найсуттєвішим для педагогів уважне вивчення різноманітних видів відхилень у розвитку дітей. Попри ще функціонуючу на той час консервативну точку зору про вроджену природу відхилень у розумовому розвитку людини, а отже й заперечення необхідності їх психолого-педагогічної корекції, І. Сікорський був переконаний у доцільності розроблення таких методів, надавав їм великого значення, а також наголошував на ролі вчителя і вихователя у процесі розвитку аномальних дітей. Виступаючи на II з'їзді вітчизняних психіатрів, що проходив у Києві (вересень 1905 р.), він наполягав на необхідності залучення до педагогічно-корекційної роботи з такими дітьми широкого загалу фахівців – і педагогів, і психологів, і лікарів<sup>1</sup>.

Організуючи разом з доньками ЛПІ, І.Сікорський вважав, що слід, аби статут закладу був відмінним від Положення про державні лікарські заклади для ненормальних дітей, затвердженого 14 червня 1903 р. Згідно з цим Положенням, подібні державні допоміжні заклади зосереджувалися лише на лікарському опікуванні стану здоров'я дітей з вадами психофізичного розвитку. А І. Сікорський обстоював думку, що таким дітям для розвитку внутрішнього потенціалу необхідний не лише лікарський догляд, а й допомога психолога, педагога та сімейна атмосфера. На його переконання, «звичайні заклади чи школи, які займаються переважно розумовим розвитком, непридатні для задоволення потреб таких дітей, оскільки багато дітей з певними відхиленнями у розвитку, зберігаючи здатність до морального розвитку та виховання, з великими труднощами досягають розумових успіхів та техніки»<sup>2</sup>.

У поясненні до статуту ЛПІ пояснювалося, які діти можуть бути прийнятими до закладу: 1) діти з легкими формами морального недоумства; 2) діти з нетяжкими формами нервово-психічного виродження (генетичний ідіотизм); 3) слабоумні діти, але не ідіоти; 4) діти, які у ранньому дитинстві або у лоні матері

---

<sup>1</sup> Сикорский И.А. Психологические основы воспитания: Речь, произнесенная в торжественном заседании II-го съезда отечественных психиатров в Киеве 8 сентября 1905 г. – 2-е изд., доп. Киев: Литотипография Товарищества И.Н. Кушнарев. – К., 1906. С.3.

<sup>2</sup> Врачебно-педагогический Институт для умственно-недоразвитых, отсталых..., 1906, С.2-4.

перенесли хворобу, котра утруднила розумовий розвиток; 5) діти з відхиленнями в ході розумового та морального розвитку (коли почуття більш розвинені порівняно з волею та розумом або недорозвинена воля, або порушена гармонія між душевним і фізичним розвитком); 6) діти, у яких розумовий і моральний розвиток був порушений внаслідок тривалого нетяжкого хворобливого стану мозку та нервової системи<sup>1</sup>.

Метою діяльності ЛПІ проголошувалося «сприяння розумовому, фізичному розвитку важких дітей різних типів обох статей та їхньому моральному виправленню»<sup>2</sup>, а в § 4 статуту Інституту зазначалося: «Кожен вихованець, прийнятий до інституту, повинен розвиватися. ...вихованцями інституту можуть бути тільки ті діти, які здатні до подальшого розвитку»<sup>3</sup>.

Освітній процес у закладі ґрунтувався на принципі доступності навчального матеріалу, тобто кожен вихованець вивчав лише те з програми, що було йому доступно і відповідало розумовим здібностям<sup>4</sup>.

Зі звітів про діяльність ЛПІ постає, що до його навчальної програми входили Закон Божий, історія Нового Завіту, російська мова, арифметика, історія, географія, природознавство, французька та німецька мови, фребелівські заняття (вправи з паличками, лучинками, кубиками, цеглинками тощо), малювання, ліплення, музика, гімнастика, танці, співи тощо. Крім того для хлопчиків проводили уроки праці у столярній та палітурній майстернях, а також навчали їх випилювання, а з дівчатками проводили заняття з шиття, рукоділля. На уроках праці не ставилося за мету виробити у вихованців професійні навички й уміння, а лише використовувався лікувально-виховний потенціал ручної праці.

Ще одним ключовим принципом роботи ЛПІ був індивідуальний підхід. Враховуючи особливості психофізичного розвитку і загальноосвітню підготовку, вихованців в Інституті їх розподіляли на 3 групи:

- молодша, до якої відносили дітей, що не вміли розмовляти, а також дітей зі слабо розвиненою увагою або з відсутністю якогось певного виду уваги;

---

<sup>1</sup> Там само, с.13-14.

<sup>2</sup> Врачебно-педагогический Институт для умственно-недоразвитых ..., 1910, С.3.

<sup>3</sup> Там само, С.7..

<sup>4</sup> Сикорский И.А. О лечении и воспитании недоразвитых, отсталых и слабоумных детей. 2-е изд., доп. Киев: Литотипограф. Товарищества И.Н.Кушнарев и К°, 1904.

- середня, для вихованців, які вже вміли читати, писати та рахувати;
- старша, яка об'єднувала дітей, що могли самостійно готувати домашні завдання.

Кожна група учнів для проведення занять поділялася ще на підгрупи по 3-4 особи, що вимагало залучення до педагогічної роботи великої кількості персоналу – понад 20 викладачів. Процес навчання складався з уроків і так званих «розумових вправ», які були своєрідними підготовчими заняттями для дітей недорозвинених у розумовому чи психічному відношенні, і мали на меті початкову корекцію їхнього світосприйняття шляхом розвитку різних видів уваги, почуттів.

Заклад задумувався фундаторами як своєрідне виховне середовище, наближене за своїм устроєм до сімейного осередку. ЛПП поєднував школу й пансіон (інтернат), тобто вихованці перебували у ньому постійно, повертаючись додому лише на канікули. Це створювало можливість цілодобового продуманого впливу на дітей – і у процесі навчальних занять, і у поза навчальний час. Інша особливість діяльності ЛПП полягала у тому, що окрім навчання і виховання діти одержували необхідне медичне обстеження і лікування, що відповідало переконанню І. Сікорського: «Успіх виховання у багатьох випадках залежить від правильного лікування»<sup>1</sup>.

Водночас, Інститут був своєрідним науково-дослідним полігоном у царині спостереження за аномальними дітьми, їх вивчення, а також застосування корекційних психолого-педагогічних прийомів і заходів. До складу ЛПП входили також приватна психологічна лабораторія лікаря-консультанта І.Сікорського та педагогічна амбулаторія<sup>2</sup>, де вивчали причини і особливості патології дитячого розвитку, встановлювали «психологічний та педагогічний діагноз» дітей та надавали психологічну допомогу, консультації батькам і рідним, а також вихователям щодо виховання психічно неврівноважених і недорозвинутих дітей та поради з догляду за ними. Як зазначалося у звітах про діяльність ЛПП, іноді амбулаторію відвідували й дорослі люди, щоб порадитися стосовно відхилень у власному характері<sup>3</sup>.

---

<sup>1</sup> Там само, с.6-7.

<sup>2</sup> Врачебно-педагогический Институт для умственно-недоразвитых..., 1906, С.11.

<sup>3</sup> Там само, с. 55-56.

Головна мета роботи педагогічної амбулаторії полягала у тому, щоб на широкому практичному педагогічному матеріалі підготувати лікарсько-педагогічний персонал до всебічного вивчення дитячих аномалій, і завдяки цьому «розширити коло діяльності інституту і створити можливість полегшення поширення у суспільстві здорових ідей щодо виховання дітей, забезпечення їхнього здорового розумового розвитку і догляду за ними у перші роки їхнього життя»<sup>1</sup>. Відкриття педагогічної амбулаторії створило можливість для встановлення реального контингенту аномальних дітей міста, для поширення практичних знань про виховання дітей у сім'ї та школі серед батьків. В одному із звітів про роботу ЛПІ повідомлялося, що інститутом зібрано великий матеріал про властивості та прояви хворобливих натур, а також про умови, які сприяють розвитку цих ненормальних явищ<sup>2</sup>.

Вивчаючи аномальних дітей, І. Сікорський дійшов висновку, що у звичайних навчальних закладах такі діти стають об'єктом утисків та переслідувань з боку здорових дітей, а у родині їх нівечать невмілим поведженням чи недостатньою опікою<sup>3</sup>, тому він визнавав за доцільне навчати і виховувати особливих дітей у спеціально створених закладах: «Недорозвинена, відстала, слабоумна дитина ні вдома, ні в закладі для божевільних не може залишатися без шкоди для себе. Лише спеціально створений заклад може дати такій дитині необхідне виховання і врятувати її від розумового і морального занепаду»<sup>4</sup>. Організацію лікувально-педагогічних закладів учений вважав винятково важливою не лише у педагогічному, а й у соціальному аспекті, бо розумово відсталі діти, позбавлені лікування і виховання, неминуче привносять в суспільство елемент виродження<sup>5</sup>.

Згідно з класифікацією І.Сікорського, всіх «важких» дітей поділяли на три типи основні типи: 1. Діти, слабкі у розумовому відношенні: а) тяжкий тип розумової недорозвиненості (ідіотизм); б) розумова слабкість, недоумкуватість; в) розумова відсталість; 2. Діти, нестійкі у моральному відношенні; 3. Психічно хворі діти. Ці типи дитячої недорозвиненості (окрім (а)), на думку вченого, підлягали виховному впливу та корекції лікувальними методами, їх

---

<sup>1</sup> Там само.

<sup>2</sup> Там само, 56.

<sup>3</sup> Врачебно-педагогический Институт для умственно-недоразвитых..., 1910, С.38.

<sup>4</sup> Сикорский И.А. О лечении и воспитании недоразвитых..., С. 28.

<sup>5</sup> Бондар В.І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці: навч. посібник. Київ: Наш час, 2005.С.26 .

можна було компенсувати за допомогою раціональних психологічних та педагогічних прийомів.

Ключовими засадами організації діяльності ЛПП були:

- забезпечення чіткого виконання педагогічно продуманого режиму дня вихованців;
- застосування у навчанні фребелівських методів, на принципах поступовості і доступності;
- створення сімейної атмосфери в закладі;
- використання фізичних вправ у поєднанні з прищепленням дітям навичок особистої гігієни.

Виходячи з переконання, що відсутність звички до раціонального розпорядку дня є загальною особливістю важковиховуваних дітей, І.Сікорський надавав принципово важливого значення встановленню і дотриманню в ЛПП доцільного з педагогічної і медичної точки зору режиму дня. Він писав, що правильна визначеність дня потроху змінює моральний стан розбещених дітей та сприяє розвитку уваги<sup>1</sup>. Реалізуючи прагнення заповнити різноманітними заняттями весь день вихованців, учений водночас завжди враховував необхідність запобігати їхній перевтомі, а тому у закладі практикувалося чергування занять з відпочинком. Учений наголошував, що заняття слід змінювати відразу, щойно педагог помітить зміну настрою у дитини («втомлення почуттів») чи появу неуважності («втомлення розуму та волі»). Для попередження втомлюваності і забезпечення нормального настрою дітей в ЛПП чергували абстрактну розумову роботу з іншим видом розумової діяльності, яка проводилася у вигляді ігор, забав, розваг, педагогічної гімнастики<sup>2</sup>.

Схожої думки про значення режиму дня в житті розумово і морально недорозвинених дітей дотримувався й сучасник І.Сікорського педагог-психіатр В.Кашенко, який організував у Москві (1908 р.) приватну школу-санаторій для важковиховуваних дітей. Основною гігієнічною вимогою і водночас важливим психотерапевтичним і виховним чинником діяльності школи-санаторію проголошувався режим дня, якого мали чітко дотримувалися всі. Обов'язковість виконання вимог розпорядку дня давала змогу вихованцям, на думку організатора, не витрачати психічну енергію на пристосування до нових умов, дисциплінувала

---

<sup>1</sup> Врачебно-педагогический Институт для умственно-недоразвитых..., 1906. С.33.

<sup>2</sup>Там само, с.47.

їх, що було особливо корисно для вередунів, для дітей зі слабо розвиненою вольовою сферою<sup>1</sup>. Саме В.Кащенко належить уведення до педагогічного лексикону (початок ХХ ст.) аналогу поняття «важкі» діти – поняття «дефективні» діти, який вже у 1920-ті роки він замінив поняттям «виключні» діти.

Навчальний процес в ЛПІ тісно пов'язувався з розвитком фізичних силі можливостей вихованців на основі гімнастичних вправ, які визнавалися і засобом тілесного вдосконалення, і засобом розвитку психомоторних функцій, і лікувальним засобом. В основному в інституті практикували гімнастику дихальну і педагогічну(довільні та ритмічні рухи). Дихальна гімнастика складалася з комплексу вправ на чергування повільних, глибоких, плавних дихальних рухів з 1-2-хвилинною паузою для звичайного дихання. Такі вправи, на переконання І.Сікорського, покращували у вихованців мозковий кровообіг і цим слугували регуляції розумової діяльності, а також розвитку уваги<sup>2</sup>. Застосування педагогічної гімнастики мало на меті збереження в пам'яті дітей показаних їм рухів і осмислення ними нервових зусиль, необхідних для відтворення цих рухів, тобто такі вправи сприяли розвитку і розуму (пам'яті), і почуттів, і тіла.

Окрім гімнастичних занять до системи психофізичного розвитку вихованців ЛПІ входили тривалі прогулянки на свіжому повітрі (близько 2-х годин на день), тижневі екскурсійні прогулянки містом, а теплої пори року – екскурсії за межі Києва. Враховуючи роки функціонування закладу, наголосимо, що для того історичного періоду життя країни значущим було запровадження у навчально-виховній установі елементів гігієни побуту, які нині є узвичаєними для людини ХХІ ст., але які на початку ХХ ст. ще не набули широкого вжитку, особливо в житті пересічних сімей. Маємо на увазі такі побутові звички, як регулярне прийняття ванни (старші діти приймали ванну 2 рази на тиждень, молодші – 3 рази), як обов'язкові ранковий і вечірній особистий туалет вихованців, що передбачав користування індивідуальним туалетним приладдям, рушниками. Враховуючи широкі суспільні контакти педагогічного персоналу ЛПІ з батьками і дітьми, педагогами і вихователями інших закладів, можна

---

<sup>1</sup> Кащенко В.П. История и современное состояние воспитания и обучения дефективных детей в России. Дефективные дети и школа / Под ред. В.П.Кащенко. Москва, 1912.С.6.

<sup>2</sup> Врачебно-педагогический Институт для умственно-недоразвитых..., 1906. С.20.

твердити, що відбувалося активне поширення знань про раціональний і гігієнічний побут.

Для забезпечення родинної атмосфери у закладі його фундатори врахували багато різних аспектів: по-перше, те, що спільне проживання під одним дахом і вихованців, і вихователів (засновники ЛПІ, педагоги, няні) створює постійну неформальну близькість, можливість постійного піклування і догляду за важкими дітьми, по-друге, важливість організації і проведення свят, які відбуваються у сім'ї – дні народження кожного учня і вихователя, а також тих свят, які згуртовують весь виховний загал – день відкриття інституту (5 листопада) і день святого покровителя закладу євангеліста Луки (18 жовтня), релігійні і державні свята. Святкування проводили так, як це відбувається у родинному колі: запрошували родичів педагогічного персоналу, знайомих сім'ї Сікорських, близьких вихованців.

Діяльність ЛПІ (1904-1914) набула визнання і у Києві, і за його межами. До закладу привозили на навчання дітей з різних губерній Російської імперії, з міст і сіл Молдавії, Фінляндії, Польщі<sup>1</sup>. Вік дітей коливався в межах від 4-х до 19-ти років. Однак наголосимо, що все ж відомості про здобутки ЛПІ були маловідомі широкому науковому й освітньому загалу імперії. Наприклад, вже згадуваний лікар-педагог В.Кащенко, виступаючи у 1909 р. на III з'їзді вітчизняних психіатрів, стверджував, що в Росії немає пристойних медико-педагогічних закладів, які займалися навчанням і розвитком розумово відсталих дітей. Закликаючи до «створення суспільної течії на користь численного класу нещасних дітей в інтересах державної безпеки, шкільної гігієни і педагогіки»<sup>2</sup>, він, на жаль, не згадав про свого попередника (чи може не знав про його діяльність?), який неодноразово оприлюднював подібні заклики, починаючи з 1880-х років і плідно займався їх реалізацією в стінах ЛПІ.

Погоджуючись з сучасним науковцем Л.Головановим, який оцінив школу-санаторій В.Кащенка як «оригінальний дитячий заклад, що поєднував педагогічні, лікувальні і дослідницькі цілі ... і за своїми завданнями і організацією справи був новим не лише для Росії, а й загалом у світі»<sup>3</sup>, вважаємо цілком виправданим таку

---

<sup>1</sup> Врачебно-педагогический Институт для умственно-недоразвитых..., 1910.С.5-6..

<sup>2</sup> Кащенко В.П. История и современное состояние, с.11.

<sup>3</sup> Кащенко В.П. Педагогическая коррекция: Книга для учителя . М.: Просвещение, 1992. С.8. (Перевидання книги, створеної В.Кащенком у 1930-і роки).



оцінку поширити і на Лікувально-педагогічний інститут Сікорських, який розпочав подібну діяльність на 4 роки раніше, ніж московський заклад.

Пристаємо до думки відомого українського вченого у галузі спеціальної педагогіки академіка В.Бондаря, який стверджує: «Інститут (Сікорських – прим. Н.Д.) був перший і останній приватний навчальний заклад для розумово відсталих дітей в Україні у дожовтневий період, досвід роботи якого вивчався і впроваджувався в педагогічну практику на наступних етапах розвитку спеціальної школи»<sup>1</sup>.

## Праці

*Сикорский И.* Воспитание в возрасте первого детства. С.Петербург: Изд. А.Е. Рябченко, 1884. 204 с.

*Сикорский И. А.* О заикании. Киев: Изд. Карла Риккера, 1889. 301 с.

*Сикорский И. А.* Всеобщая психология с физиогномикой в иллюстрированном изложении. Киев: Тип. С.В. Кульженко, 1912. 770 с.

*Сикорский И. А.* Душа ребенка: с кратким описанием души животных и души взрослого человека. Киев: Тип. С. В. Кульженко, 1909. 159 с. (илл).

*Сикорский И. А.* Душа ребенка: с кратким очерком дальнейшей психической эволюции. СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1901. 104 с. (илл).

*Сикорский И. А.* Начатки психологии. Киев: Тип. С. В. Кульженко, 1909. 138 с.

*Сикорский И. А.* Об умственном и нравственном развитии и воспитании детей. СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1902. 84 с. («Родительск. кружок» при Пед. музее в.-уч. зав. в СПб. Энциклопедия семейного воспитания и обучения; вып. 44–46).

*Сикорский И. А.* Об умственном и нравственном развитии учащихся в средней школе в связи с здравоохранением. К.: Литотипография тов-ва И.Н. Кушнерев и К°, 1901. 36 с.

*Сикорский И. А.* Ход умственного и нравственного развития в первые годы жизни. *Вопросы нервно-психической медицины.* 1901. Т. 6. С. 387–448.

*Сикорский И. А.* Воспитательно-исправительное учебное заведение. Сб. научно-лит. статей по вопросам общественной психологии,

---

<sup>1</sup> Бондар В.І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці: навч. посібник. К.: Наш час, 2005. С.28.

воспитания и нервно-психической гигиены: В 5-ти книгах. К.: Типография С.В. Кульженко, 1899. Кн. 2. С.182-293.

*Сикорский И. А.* О детях трудных в воспитательном отношении. Сб. научно-лит. статей по вопросам общественной психологии, воспитания и нервно-психической гигиены: В 5-ти книгах. К.: Типография С.В. Кульженко, 1899. Кн. 2. С.169-181

*Сикорский И. А.* О лечении и воспитании недоразвитых, отсталых и слабоумных детей. 2-е изд., доп. Киев: Литотипография Товарищества И.Н. Кушнарев и К°, 1904. 44 с.

*Сикорский И. А.* О явлениях утомления при умственной работе у детей школьного возраста. *Здоровье*. СПб : Типография Н.А.Лебедева, 1879. Т.V. Год 6-й. С.26-29.

*Сикорский И. А.* Психологические основы воспитания: Речь, произнесенная в торжественном заседании II-го съезда отечественных психиатров в Киеве 8 сентября 1905 г. – 2-е изд., доп. – К. : Литотипография Товарищества И.Н. Кушнарев и К°, 1906. 31 с.

*Сикорский И. А.* Вопросы нервно-психической гигиены. Сб. научно-лит. статей по вопросам общественной психологии, воспитания и нервно-психической гигиены: В 5-ти книгах. Киев: Типогр. С.В. Кульженко, 1900. Кн. 3. 227с.

*Сикорский И. А.* Киевское фребелевское общество и его учреждения: Речь, произнесённая Председателем общества И.А.Сикорским в день торжественного открытия общества 26 октября 1908 г. К., 1908.

*Сикорский И. А.* Психологическое значение детства и дошкольного периода. *Дошкольное воспитание*. 1911. № 1.

*Сикорский И. А.* План исследования психического состояния детей. *Дошкольное воспитание*. 1912. № 1.

*Сикорский И. А.* Психологическая борьба с самоубийством в юные годы. Киев: Типография. С. В. Кульженко, 1913. 34 с.

## ***Література***

*Бондар В.І.* Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці: Навч. посібник. Київ: Наш час, 2005.176 с.

*Дічек Н.П.* Лікарсько-педагогічний інститут Сікорських – провісник спеціальної педагогічної галузі в Україні. Вісник Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. 2007. Вип. 36. С.54-62.

*Дічек Н.П.* Педагогічна антропологія – рушій еволюції вітчизняних педагого-експериментальних досліджень (остання третина XIX – початок XX ст.). Неперервна професійна освіта: теорія і практика. 2012. № 1–2.С. 88–99.

- Корнєв С.І.* Проблеми корекційної педагогіки у творчій спадщині І. О.Сікорського: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03. Київ, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. 2009. 19 с.
- Корнєв С.І.* Дослідження проблеми навчання й виховання осіб з порушенням інтелектуального розвитку в працях І. О. Сікорського. *Наук. часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*: [зб. наук. пр.]. Сер. 19. Корекційна педагогіка та психологія. Київ, 2008. Вип.9. С.47-51. (б. в.).
- Лаєрова О.В.* Проблеми виховання важковиховуваних дітей у спадщині І.О. Сікорського. Вісник Луганського нац. пед. ун-ту ім. Т.Г.Шевченка: Пед. науки. Ч.ІІ. Луганськ: Алма матер, 2006. С. 78-82.
- Менжулин В.И.* Другой Сикорский: неудобные страницы истории психиатрии. Киев: Изд-во «Сфера», 2004. 490 с.
- Прудченко І.І.* Київський Фребелівський педагогічний інститут в системі вищої освіти України (1907–1920 рр.):дис.. канд. пед. наук: 13.00.01. Київ: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка.2005.21с.
- Філімонова Т. І. О. Сікорський.* Українська педагогіка у персоналіях. У 2 кн. (за ред. О.В. Сухомлинської), Київ: Либідь, 2005. С.525-530.
- Яковенко О., Вискірко О.І.* О. Сікорський: життя, діяльність, бібліофільська спадщина. Бібліотечний вісник. 2015. №3. С.43-50.

**Сікорський І.О.**

## **ВІДОМОСТІ ПРО ЛІКАРСЬКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ**

Лікарсько-Педагогічний Інститут для розумово-недорозвинених, відсталих і нервових дітей відкрито 1904 р. у Києві, вулиця Ярославів Вал, № 15<sup>1</sup>. Інститут має на меті сприяти правильному фізичному, розумовому, і моральному розвитку дітей. Інститут є навчально-педагогічним закладом, всі діти навчаються та проходять ту програму, на яку здатні. Більш успішні готуються до середніх навчальних закладів, менш успішні проходять курс спеціальних підготовчих занять.

Усі вихованці, крім найвідсталіших, займаються вивченням мов, музикою, співом, малюванням, гімнастикою і танцями. Крім

---

<sup>1</sup> Адреса власного будинку родини Сікорських, де у 3-поверховому будинку містився й інститут, і педагогічна амбулаторія (*прим. Н.Д.*).

того, хлопчики займаються випилюванням, у столярній майстерні, політурною справою, а дівчатка шиттям і витонченим рукоділлям.

Інститут є виключно закритим навчальним закладом, вихованці приймаються лише на умовах повного пансіону (пансіонери).

За Статутом Лікарсько-Педагогічного Інституту кожен вихованець приймається попередньо на випробування, для повного ознайомлення з ним. Строк випробування коливається залежно від індивідуальних здібностей вихованця від 6-ти тижнів до 6-ти місяців, протягом яких з'ясовується чи може Інститут допомогти дитині. Лише у такому випадку дитина залишається вихованцем Інституту.

При прийомі дитини необхідно щоб лікар-консультант і особи, які стоять на чолі Інституту, бачили дитину. Попередньо про дитину збираються короткі відомості за таким опитувальником:

- 1) Вік дитини.
- 2) Хлопчик чи дівчинка.
- 3) Скільки дітей в сім'ї і яке місце за старшинством займає ця дитина.
- 4) Чи здорові і правильно розвиваються інші діти в родині.
- 5) Як дитина розвивалася фізично, коли почав ходити.
- 6) Як дитина розвивалася розумово, коли почала говорити.
- 7) Коли почали помічати, що дитина розвивається неправильно й у чому ця неправильність полягала.
- 8) Яким є фізичний стан дитини наразі.
- 9) Яким є розумовий стан дитини наразі.
- 10) Який у дитини характер, в якому настрої дитина частіше перебуває.
- 11) Як дитина проводить весь день, чим займається і грається.
- 12) Якими хворобами і в якому віці хворіла.

Протягом 1909 р. і 1910 р. Інститут продовжував свою діяльність згідно з принципами і керуючись планом (роботи – прим. Н.Д.), виробленими у перші роки, оскільки план виявився таким, що відповідає вимогам виховної справи.

### **Прибуття та вибуття вихованців**

Усього за час діяльності Інституту з листопада 1904 р. до нього прийняли 50 вихованців.

**За роками рух вихованців розподілився так:**

	1904/5	1906	1907	1908	1909	1910
Залишилося	-	8	12	15	15	16
Поступило	14	9	10	5	3	9
Вибуло	5	5	7	2	5	4
Перебувало	9	12	15	18	18	18

**За віком вихованці розподіляються так:**

4-х років ... 4 вихованці;	6-ми років ... 2 вихованці;
5-ти років ... 2 вихованці;	7-ми років ... 5 вихованців;
8-ми років ... 5 вихованців;	14-ти років ... 2 вихованці;
9-ти років ... 7 вихованців;	15-ти років ... 3 вихованці;
10-ти років ... 6 вихованців;	16-ти років ... 3 вихованці;
11-ти років ... 2 вихованці;	17-ти років ... 1 вихованець;
12-ти років ... 4 вихованці;	19-ти років ... 1 вихованець;
13-ти років ... 3 вихованці;	

**За національністю:**

Росіяни	42
Поляки	2
Євреї	4
Караїми	2

**За губерніями:**

	Кільк.		Кільк.
Астраханська	1	Петербурзька	4
Бесарабська	3	Полтавська	2
Волинська	2	Саратовська	2
Воронезька	2	Смоленська	3
Віленська	1	Ставропольська	1
Катеринославська	2	Сувалківська	1
Київська	6	Тамбовська	1
Курська	1	Томська	2
Ліфляндська	1	Тульська	1
Люблінська	1	Харківська	5
Московська	1	Херсонська	1
Нижньоновгородська	1	Чернігівського	2
Область Війська Донського	3		

Серед 50 вихованців було 32 хлопчики і 8 дівчаток.

Серед вихованців, прийнятих до Інституту в 1909-1910 рр. 11 вихованців належать до 1-ї категорії (розумово недорозвинені) і 1 вихованець до 3-ої категорії (психічно хворі діти).

У першому і другому звітах (Інституту – прим. Н.Д.) 1-а категорія поділялась на 3 групи:

Перша: важке розумове недорозвинення – ідіотизм;

Друга: менш важке розумове недорозвинення;

Третя: найменший вид розумового недорозвинення – розумова відсталість.

У перші роки до Інституту приймали всіх дітей згаданих категорій, але діти, які страждали на важкі розумові недорозвинення, не були здатні користуватися всіма навчально-виховними посібниками, не могли жити спільним життям Інституту внаслідок властивостей своєї духовно-психічної організації, часто їх доводилося відокремлювати від інших дітей, вони жили своїм особливим життям. Для таких дітей Інститут слугував скоріше притулком, ніж навчально-виховним закладом, а самі діти були важким тягарем для Інституту, це суперечило головній ідеї, покладеній в основу діяльності Інституту: «що кожна дитина, прийнята до Інституту, повинна розвиватися» і «вихованцями інституту можуть бути лише діти, здатні до подальшого розвитку» (Статут Лікар.-Пед. Інституту, § 4). Тому останніми роками Інститут рішуче відмовляв у прийомі таких суто притулкових випадків, і влітку 1908 р., після попереднього тривалого листування, усіх таких дітей повернули рідним. <...>

### **Опис індивідуальних особливостей вихованців<sup>1</sup> ([С.10-12])**

#### **а) Відсталі діти**

**1-й випадок.** Дівчинка 7 років прийнята до Інституту у вересні 1909 р. Розумовий розвиток відповідає розвитку 2-річної дитини. Не розмовляє. Не акуратна, під час їжі хапає кашу руками. Увага дуже слабка. Наодинці все псує і ламає. Ласкава, весела, але дуже боязка. Не лише зустріч із незнайомими людьми, а й будь-яке нове враження викликає в неї щось подібне до переляку і завжди супроводжується сльозами. Залишена матір'ю в Інституті, дівчинка плакала кілька хвилин, а потім заспокоїлася. З наступного дня плакала завжди, коли мати приходила провідати її, хоча дитина й пізнавала її.

---

<sup>1</sup> Описи містять і результати виховного впливу, і методи такого впливу. У цілому в звіті наведено опис 14 випадків (прим. Н.Д.).

Перші заняття спрямовувалися виключно на розвиток уваги дитини, на зосередженні її уваги на одній певній іграшці (навчальному посібнику) і тривали 2-5 хвилин. Поступово уроки ставали довшими, різноманітнішими і на кінець першого навчального року тривали вже 20 хвилин за підтримання активності й уваги дівчинки. На кінець року дівчинка навчилася чітко вимовляти кілька слів – зуби, ніс, вуха, шия, руки, ноги, кішка, собака, стіл, стілець; знає на ім'я кількох дітей і вчительку, значно краще розуміє мову. Стала менш боязкою, утримується від сліз у тих випадках, у яких раніше плакала, наприклад, коли підходить незнайома особа, тепер дівчинка подає руку для привітання. Але ці успіхи виявляються переважно в атмосфері навчального класу, а в життєвих ситуаціях змін не багато. Потребує цілодобової пильної опіки.  
<...>

**3-й випадок.** Хлопчик 1 років, до Інституту його прийняли у серпні 1909 р. Фізично добре розвинений, дебелий. На час прийняття до Інституту хлопчик умів трохи читати і писати, але за розумовим розвитком відповідав 6-річній дитині. У характері дитини теж наявні відхилення. Не дивлячись на природну доброту і м'якість, хлопчик постійно перебував у збудженому стані, кричав, лаявся і навіть бився. Під час прийняття до Інституту попрощався з рідними дуже грубо, хоча й був задоволений з прийняття. Перший час перебування в Інституті цю зовнішню брутальність хлопчик виявляв постійно, хоча й обмежувалася переважно погрозами: «Я буду лаятися, я буду битися».

Правильний шкільний режим відразу справив на хлопчика благотворний вплив; він помітно заспокоївся і скоро із задоволенням втягнувся у життя закладу. Було помітно, що слабкий розум і слабка воля хлопчика потребували керівництва, і саме відсутність вдома такого керівництва була причиною його постійного роздратування. Заняття з хлопчиком проходили доволі задовільно, він завжди був старанний, хоча і не обдарований від природи. На Різдво батьки, які приїхали відвідати хлопчика, побачили як істотно він змінився – вони були подивовані тим, наскільки розширився світогляд хлопчика і наскільки зріс його словниковий запас. На кінець навчального року хлопчик вільно читав і писав під диктовку. Значно важче йому вдаються переказ прочитаного і особливо лічба. Поведінка помітно вирівнялася: хлопчик спокійний, лагідний, ввічливий.

**4-й випадок.** Дівчинка 11 років, до Інституту її прийняли у вересні 1909 р. Фізично розвинена правильно, хоча й дуже худорлява. У розумовому розвитку значно відстала від норми і відповідає 6-річній дитині. Дуже рухлива, вразлива, реагувала на все, що довкола неї відбувається. Постійно шукала когось, дорослого чи дитину, аби ділитися враженнями. Обличчя рухливе, віддзеркалює всі душевні настрої дівчинки: активно гримасувала, висувала язика, приклацувала. За великою кількістю швидких, спритних і чіпких рухів та гримас нагадувала мавпочку. Надмірна рухливість і розв'язність заважала їй зосередитися на зовнішніх враженнях. Але в уривчастих і поспішних фразах проскакував розум і спостережливість, часом дівчинка дивувала тонкими порівняннями і узагальненнями. Добра, прив'язлива, але душевні і розумові якості перебували в такому безладі, що дівчинка не могла ними користуватися.

Уже з перших днів життя в Інституті дівчинку вразив чіткий порядок дня і тиша під час уроків. Поступово, приймаючи шкільну дисципліну, дівчинка почала зосереджуватися на окремих враженнях. Успіхи у класному навчанні (читання, письмо, арифметика) досягалися нею не так швидко, як у загальному розвитку. Через 2-3 місяці дівчинку годі було впізнати. Позитивна зміна в ній сталася так швидко, що не втаїлася навіть від уваги дітей-вихованців. Перший навчальний рік значно впорядкував розум і душу дитини. <...>

#### **Заняття і розваги вихованців ([С.10-12])**

Для класних занять вихованців розділено на групи. У групі не буває більше 3-4 учнів, тому групи майже завжди мають паралельні відділення.

Є вихованці, які займаються окремо.

Паралельні уроки в групах йдуть звичайно одночасно.

У старших групах займаються діти, які можуть самостійно приготувати загадані уроки. Вихованці цієї групи вивчають Закон Божий, російську мову, математику, історію, географію, природознавство, французьку і німецьку мови.

У середній групі займаються діти, яких навчають читати, писати, молитов й історії Нового Завіту, а також вони вивчають початки географії і природознавства. Займаються на практиці мовами (під час гри в лото, ігор). Вихованцям середньої групи уроки не задають і тоді, коли вихованці старшої групи готують



загадані уроки, вихованці середньої групи вдруге займаються з вчительками загальноосвітніми предметами.

Усі звичні письмові роботи: диктанти, переклади, твори, вправи, тощо діти виконують 1 раз на місяць в особливих «зошитах 1-го числа», що дає змогу навіть самим дітям побачити власні успіхи, досягнуті протягом року.

Усі вихованці старших і середніх груп та деякі вихованці молодшої групи вчать малювати, музики, співу, займаються гімнастикою, танцями, виконують Фребелівські завдання. Хлопчики також займаються столярним майструванням, випилюванням і палітурництвом, дівчатка – рукоділлям і витонченим шитвом.

У молодшій групі займаються діти, яких вчать читати, писати і рахувати. Діти цієї групи ще не розмовляють, але розуміють мову, до занять ставляться серйозно, на уроках поводяться добре, урок у цій групі зовні немає відмінностей від уроків старших груп.

Досвід Інституту показує, що дитині, яка не вміє розмовляти, легше навчитися писати і читати, ніж говорити і, зазвичай, грамоти й мови діти вчать одночасно. Хоча знання (шкільні) вихованців цієї групи не великі, вони вже значно просунулися в розумовому і моральному розвитку: їх увага активна і слухняна їхній волі і вони доросли до усвідомлення важливості занять.

Деякі вихованці займаються поза групою, окремо. За допомогою спеціальних навчальних посібників-іграшок вони проходять курс підготовчих занять для розвитку уваги взагалі і для розвитку різних видів уваги.

### **Необхідні відмінності для спостереження за дітьми<sup>1</sup> ([С.33-38])**

Новонароджене немовля повинне мати окружність голівки 4 сантиметри і правильно розвинені всі частини тіла. Здорова дитина добре кричить відразу після народження і пізнає природну їжу, тобто молоко, любить теплу ванну і відчуває очі і дивиться на світ; з кінця 2-3 місяця впізнає обличчя рідних, звук голосу пізнає трохи раніше. З 6-10 місяців дитина вже має волю: показує предмети, тягнеться до них. З кінця першого року починає розуміти мову, а через 2-3 місяці потому і сама може говорити деякі слова. Ходіння починається не раніше від мови, а дещо пізніше; іноді ходіння і

---

<sup>1</sup> З книги проф. Сікорського «Основы Теоретической и Клинической Психиатрии». 1910 [Пояснення з цитованого звіту, С.37].

мова запізнюється. На початку 2-го року у дитини вже починається розвиток вищих почуттів (вона починає розуміти радість і страждання інших і відповідати на них). Дитина розвивається день у день, розвиток не зупиняється ні на крок.

Коли в дитини стається мозкова або нервова хвороба, то першим наслідком цього буде зупинка в ході психічного розвитку. Але, оскільки цей розвиток має бути безперервним, то будь-яка зупинка відразу виявляється в тому, що розвиток дитини не лише не йде вперед, а й навіть відступає назад, рівень розвитку знижується порівняно з уже досягнутим. Цей крок назад є дуже помітною і важливою ознакою і приводить до того, що останні успіхи, які ще не цілком були закріплені вправлінням, негайно зникають, щойно припиняється вправління. Чим менший вік дитини, тим вагоміший цей факт. У разі захворювання (не лише психічного, а й навіть фізичної хвороби) маленькі діти на 2-3 році життя забувають частину слів, частину засвоєних навичок і повинні знову навчатися того, що вже знали раніше. Тривала, а особливо психічна хвороба спричинює негативні наслідки навіть до 10-річного віку дитини. Хоча кількісно захворювання в дитячому віці не такі значні, як серед дорослого населення, однак вони й не такі рідкісні, як звикли думати ще й досі внаслідок продовження ігнорування значущості дитячої психічної захворюваності.

Ознайомлення з дитячими психозами і станами розумового недорозвинення у дітей відбулося за таких умов. Спочатку, близько початку минулого століття<sup>1</sup> стали відомі важкі (здебільшого дегенеративні) випадки зі сфери дитячої патології, які отримали назву і д і о т и з м у (Esquirol) і кретинізму. У ту пору здавалося, що ними вичерпується вся дитяча патологія, але вже через короткий час (у 1830-х роках) загальну увагу привернула інша категорія дітей, яких називали з і п с о в а н и м и і з л о ч и н н и к а м и. З двох зазначених категорій перших відправляли до божевілень, а згодом – до спеціальних закладів, а для других влаштовували особливі притулки, так звані «батьківські будинки» або землеробські колонії (colonies agricoles) у Франції, «рятівні будинки» (Bettamnge anstalten) і «суворі будинки» (Rauhhaus) у Німеччині. Таким був стан справ у першій половині XIX ст. Згідно з тогочасними панівними уявленнями між цими двома категоріями дітей не було встановлено жодного зв'язку. Насправді ж було

---

<sup>1</sup> Мається на увазі початок XIX ст. (прим. Н.Д.).

зовсім не так: між цими крайніми полюсами дитячої ненормальності – між дитячим недоумством і дитячою зіпсованістю – існувала величезна проміжна група ненормальних дітей, що у багато разів перевищувала кожен з крайніх груп. Ці, так би мовити, щойно відкриті діти заповнили ту штучну прогалину, яка тривалий час позбавляла можливості створити цілісне вчення про психічні хвороби і ненормальності дітей. Нині це стало можливим. Усіх психічно хворих, недорозвинених і ненормальних дітей можна розділити на групи:

- 1) Ідіотизм.
- 2) Душевна відсталість.
- 3) Психози дитячого віку.

Найголовніші ознаки і відмітні риси наведених груп такі:

1) **І д і о т и з м** є важке каліцтво мозку, вроджене або придбане, це наслідок важкої мозкової хвороби у внутрішньоутробному періоді життя або в перші роки після народження. Ідіоти позбавлені мови і не можуть її навчитися.

2) **Д у ш е в н а в і д с т а л і с т ь** є уповільнення і запізнювання в ході розвитку дитини і поділяється на розумову відсталість і моральну нестійкість. Розумова відсталість характеризується слабкістю, недоліком розумового розвитку; моральна нестійкість виявляється у неправильному розвитку почуттів й інстинктів та в помилках у поведінці.

3) **Д и т я ч і п с и х о з и**. Як і дорослі, діти, навіть розвиваючись нормально, можуть захворіти на психічну хворобу, тобто може розвинутися манія, меланхолія, деменція, марення, галюцинації, сплутаність, свідомості; але, завдяки неповному розвитку душевних сил (особливо розуму й волі), психози дитячого віку не мають ні особливої сили, ні масштабу, як у дорослих, і виявляються набагато легше, ніж у дорослих.

**Л і к у в а н н я п с и х і ч н и х а н о м а л і й і х в о р о б д и т я ч о г о в і к у.** Щодо лікування психічних хвороб у дітей, досвідом і практикою вироблені дуже серйозні загальні положення і принципи. Перш за все встановлено, що дітей слід лікувати окремо від дорослих. Середовище дорослих божевільних, із сильною волею, афектами і здатних до дії, справляє згубний вплив на дітей, лякаючи їх та змушуючи наслідувати [такі дії – прим. Н.П.]. На думку спеціалістів – у божевільнях діти завжди стають гіршими, ніж до перебування там, і тому поміщати їх до божевілень є жорстокістю. Спокійних дітей (дівчатка і хлопчики)

На край можна влаштувати до жіночих відділень психіатричних лікарень. Що робилося задовна. Взагалі ж дітей необхідно лікувати окремо від дорослих. У ході тривалих спостережень встановлено також, що ідіоти і епілептики мають бути безумовно відокремлені від інших дітей (розумово відсталих і психічно хворих). Ідіотів й епілептиків слід вважати психічними каліками, які потребують притулку, а не лікування; а відсталим і психічно хворим необхідне навчання і школа, яка для них є найважливішими ліками. Підтримка в дітях іскри здорового глузду і правильних звичок діє дуже благотворно, особливо на велику категорію відсталих дітей. Водночас і у випадках дитячих психозів (за винятком важких випадків) навчання дуже благотворне; заняття у Дитячому Садку, рукоділля і класні вправи дають дитині підтримку, без якої вона поринає в глибину хвороби. Дитячі психози – відносно не важкі захворювання і не такі глибокі, як у дорослих, тому розумова праця для таких дітей не виключається.

Практика життя (особливо в Німеччині) виробила тип навчального закладу для відсталих дітей - так звану допоміжну школу (Hilfschule); це навчальний заклад з дуже скромною програмою (що складається з навчальних, рукодільних і практичних завдань), де діти залишаються від 7 років до 16-18 років життя, а потім виходять – дівчата в життя, а юнаки – на військову службу або від неї звільняються за свідченням школи. Відсталі діти, якщо вони не навчені і не розвинені школою, збільшують у майбутньому відсоток загальної злочинності: вони у 5-6 років злочин ніші, ніж нормальні діти (спостереження французьких авторів) <...>.

*Врачебно-педагогический Институт для умственно-недоразвитых, отсталых и нервных детей, учреждений Ольгой и Еленой Сикорскими в Киеве. Отчет III-й 1909-1910-й годы. Киев: Типография «С.В. Кульженко», 1910. 38 с., С.3-9.*